

MEZOPOTAMYA'DA TANRI ANLAYIŞININ GELIŐİMİ¹

Umut DİNÇ²

ÖZET

İnsanlar haklı olarak yüzyıllar öncesinden günümüze kadar neden birbirinden çok farklı ya da medeniyetler arasında bağlantıların çok kısıtlı olmasına rağmen, birbirine benzer din ve tanrı anlayışının olduğunu sorgulamaktadırlar. İnsanlar kimi zaman bu düşünce içerisinde karşılaştığı unsurları açıklamakta zorlanmakta ve çoğunlukla da basmakalıp düşünceler ile cevaplar aramaktadırlar. Bizim buradaki amacımız sorgulamayı yapan insanlara yol göstermektir, Dünya üzerinde neden farklı inanç ve tanrı anlayışının olduğunu düşünme aşamasında benzerlikler ve ayrılıklara odaklanabilmeyi, açıklama ve yorum yapabilmeyi kolaylaştırmayı sağlayabilmektir. Bunun için hedef noktasını, fikirlerin sistematik olarak ilk kayıt noktası olan, Mezopotamya olarak belirledim. Sadece bulunduğu coğrafyayı değil Dünya'nın birçok bölgesini etkilemesiyle bir kültür hazinesi olan Mezopotamya aynı şekilde dini inançlar içinde birçok kültürün örnek aldığı bereketli topraklardır. Bu coğrafya en eski dinsel düşüncelerin kayda geçirilmesi bakımından da son derece önemlidir. Bu ve benzeri unsurları dikkate alarak yazı öncesi dönemde tanrı anlayışını açıklamaya çalıştım, ilerleyen bölümlerde ise kültür birikiminin Sumerlilere nasıl geçtiğini, onların tanrı ve din bilgilerini nasıl yorumladıklarını, hangi yeni bilgileri kattıklarını açıkladım. Son olarak Mezopotamya'da mutlak krallıkların ortaya çıkışı ile birlikte tanrı anlayışındaki yayılımın doruk noktasına ulaşmasından ve ortak kültürün ortaya çıkışından bahsettim. Umarım bu bildirim konu hakkında araştırma yapanlara yararlı olur.

Anahtar Kelimeler: Din, İnanış, Kültür, Mezopotamya, Sumer, Tanrı Anlayışı.

THE DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF GOD IN MESOPOTAMIA

ABSTRACT

People are rightly so different from each other, from centuries ago day-to-day, although the links between civilizations are limited, similar religions and gods. They are questioning that it is their understanding. People sometimes meet in this thought, it is difficult to explain elements and often answer with stereotypical thoughts they seek. Our goal here is to guide the people who are questioning, similarities in the process of thinking that there is a different belief and understanding of God on to focus on differences, to make it easier to explain and comment. That as the first point of systematic entry of ideas into Mesopotamia, I have identified. It is not only the geography it is located in, but a culture that influences many religions of the world Mesopotamia, a treasure trove, is also rich in the old estreligious considerations. Taking the seand similar elements into consideration, religious culteressoils.

¹ Bu Makale 21-23 Ekim 2017 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen ASEAD II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

² Gazi Üniversitesi, SBE Eskiçağ Tarihi ABD Yüksek lisans Öğrencisi, umut-dinc@hotmail.com

This geography is also extremely important in term so freccording we will explain the concept of god in the pre-writing period in later chapters, we will see how cultural accumulation passes to Sumerians, their god sand i explained how they interpreted religiousin formation, what new information they had. Finally witht heemergence of absolute kingdoms in Mesopotamia, the spread of understanding of god. I reached out to peak and talked about the emergence of a common culture. I hope this is the subject of then otification it will be useful to those whore search about it.

Keywords: Religion, Faith, Culture, Mesopotamia, Sumerian, Concept of God

GİRİŞ

Bugünlerde milyarlarca insanın şahit olduğu her geçen gün etkisin kat ve kat arttıran teknolojik gelişmeler önemli bir atılım yapmamıza neden olmuştur. Bundan bir süre önce yapılması tahmin bile edilmeyen, hayal ürünü olarak görülen birçok teknolojik unsur bugün, insanların vazgeçilmez hatta vazgeçilmesi düşünülemez yardımcısı olmaktadır. Bu teknolojik gelişmeler insan nüfusunun dünya üzerindeki varlığını sağlamlaştırdığı gibi aynı zamanda dünya dışında yeni hayatlar, yeni yaşamlar aramamıza, her geçen gün bu rüyayı gerçekleştirmek için daha yoğun çaba harcamamıza sebep olmaktadır.

Teknolojinin hızlı ilerleme evresi içine girmesi, insanların yaşamlarına katkıda bulunduğu gibi bu gelişimle birlikte birçok olumsuzluğun da ortaya çıkmasını kaçınılmaz bir hale getirmiştir. Özellikle artan insan nüfusu hızlı bir şekilde kaynakların tüketilmesine, dünyamızın yine aynı oranla kirlenmesine, suç oranlarındaki inanılmaz artışa, vb... gibi çevresel ve toplumsal sorunlara yol açmaktadır.

Bir diğer yandan makineleşmeyle birlikte insanlar arası iletişimin gittikçe zayıflaması, sanal ve bir o kadar da emeksiz bir şekilde tüketim araçlarına ulaşmaya çalışan insan topluluklarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. İnsanların metalara hızlı ve kolay ulaşma isteği, insani bağların olabildiğince zayıflaması gibi bizi biz yapan önemli unsurların ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bu sorunlar çağımızın hastalıklarının sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Çok yönlü düşünebilme ve muhakeme yürütebilme yeteneğine sahip olan insanoğlu, bu ve benzeri sorunların farkına varmış çeşitli çözüm yolları aramaya başlamıştır. Dünya üzerindeki metalaşmaya karşı çıkılması, insanın sadece bir bedenden ibaret görülmemesi için çeşitli toplumsal örgütler ve gruplar oluşturulmuş, insanların birbirleriyle olan bağlarını güçlendirmek için eğitim programları düzeltilmeye çalışılmış, insani bağları daha sıkı olarak inşa edilmesini yine insan kendisine görev olarak kabul etmiştir.

“ İnsanın dünya üzerindeki varlığını sebebi nedir? ”

“ Daha iyi ve yaşanır bir dünya için neler yapmalıyız? ”

“ Gerçek mutluluğun kaynağına nasıl erişebiliriz? ”

“ Gün geçtikçe makineleşen, metalara sahip olmak için artan rekabet ortamına dönen dünyada bir an olsun nasıl nefes alabiliriz? “

“ Teknolojik gelişmeler karşısında insanı iyiye ve doğruya ulaştırmak için neler yapabiliriz? “

“ Teknolojinin daha doğruya evrilmesi için gerekli olan unsurlar nelerdir? “

Bu ve benzeri soruları bu günlerde hepimiz fazlasıyla duymaya alıştık. Siyasi kavgalardan sıkılmış, teknolojinin yıkıcı etkisiyle yüz yüze gelmiş insanlar sürekli olarak çıkış yolları arama çabasındadır.

İşte tam da bu noktada nefes alacak yer olarak manevi duyguları güçlendirebileceği, meta olmaktan kurtulabileceğini düşündükleri dini faaliyetlerin arasına daha sıkı bir şekilde katılmaktadırlar. Kendisini manevi olarak güçlendirmeye çalışan insanlar, kimi zaman bilgisizce ama çevrelerindeki unsurları anlam verebilme çabası içinde olarak inandıkları görüşlere sıkı sıkıya bağlı kalarak, her şeyi daha anlamlı kılma çabası içerisine girmektedir. Elbette buradaki amacımız bir yargılama da bulunmak veya bu çaba için çeşitli çıkarımlar elde etmek değildir. Bizim amacımız insanın değişen koşullar içinde kendi yaratılışını ve dünyayı nasıl anlamlandırmaya çalıştığı hakkındadır. Bunu da daha iyi açıklayabilmek için kendi temelde neler düşünmüş yazının aktif kullanılmaya başlanmasıyla birlikte insanlar hangi dini unsurları kayıt altına almış ve aklındaki tanrı fikrini şekillendirirken nasıl bir yol izlemiştir. Bunların üzerinde durmayı elzem olarak görmekteyim.

Bu zorlu ve bir o kadar da önemli uğraş için Mezopotamya coğrafyası seçilmesi tesadüfî bir unsur değildir. Dünya üzerindeki birçok fikir ve buluşun kaynağı olan bereketli coğrafya bizim sorunlarımızın da kısa bir açıklamasını sunabilir. Burada bulduklarımız ile yeni düşünce ve önerilere yelken açabilir, insanları daha kolay anlayabiliriz. Herhangi bir inancın en önemli unsuru olan tanrı anlayışı, dini ideolojinin kendi etrafında şekillenmesiyle insanların yerine getirecekleri çeşitli sorumlulukların ortaya çıkışı ile ayrılmaz bütünlük sergilemesi gibi kaçınılmaz sonuçlar doğuracağı aşikârdır. Bu yüzden İsaiah Berlin'in söylediği gibi en temelde bilgilerimizi güçlendirmemiz gerekmektedir.

“Doğru (asıl) bilgi, şeylerin niçin öyle olduklarının bilgisidir, sadece ne olduklarının değil” (Berlin, 2008: 9).

Günümüzde varlığını devam ettiren ya da çoktan izlerini hayattan silmiş olan dini unsurları daha iyi anlama, bu dine inanan cemaatleri daha iyi yorumlamak amaçları, inandıkları temelleri daha iyi görebilme gibi hayatı bir noktaya ışık tutabilmek için her şeyin ilk olarak yazıya geçirilerek kayıt altına alındığı coğrafyaya gitmek gerekliliğini düşünmekteyim.

Hızlı nüfus artışı, makineleşme, insanı bağların kopması, çevre sorunları, insanların mevcut kimliklerini ve değerlerini kaybetmeye başlamasıyla birlikte dini unsurların daha yoğun ve etkili çalışma imkânı bulacağı bir gelecekte dinsel felsefeyi daha iyi anlama gerekliliğini düşünmekteyim. Bu çerçevede bir dinin en temel noktası olan tanrı anlayışını Mezopotamya coğrafyası ile sınırlı tutarak inceledim ve açıklamaya çalıştım.

“Ovanın Körfez’e yakın güney ucunda yaşayan insanlar değişken ve öngörülemez bir arazide yaşam savaşı veriyordu. Yılda bir kez, çok fazla su tarlalarının kaplıyordu. Su çekilir çekilmez toprak sertleşiyordu. Taş yoktu, kereste sağlayacak ormanlar yoktu, geniş çayır yoktu; yalnızca ırmak boyunca büyüyen sazlar ve bol miktarda çamur vardı. Kalıba dökülüp kurutulan, sazlarla karıştırılıp pişirilen çamur evlerinin temelini, kent duvarlarının tuğlalarını, çömleklerini ve tabaklarını oluşturuyordu. Onlar toprak insanıydı (Bauer, 2013: 25).”

Bauer böyle açıklamıştı Mezopotamya coğrafyasını ve insanını. Bu coğrafi şartlar sadece o dönemin insanının yaşamını zorlaştırmamış, bugün bizim onların hayatını ve düşüncelerini öğrenmemizi de bir o kadar güç hale getirmiştir.

Bağdat ile Basra Körfezi arasındaki engebesiz, dümdüz alana yılda 200 milimetreden az yağmur düşer (Hout, 2000: 66). Mayıs'tan itibaren yaz ayları bölgede bulunan nehirlerin suları ile sulanmasından dolayı verimli ürün elde etme olasılığı fazladır. Bu verimliliğin olumsuz tarafı ise taşkın zamanı bütün ekinlerin ve tarlaların sular altında kalmasıdır. Bu da Mezopotamya'da astroloji ve geometri gibi bilim dallarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yazının henüz kullanılmaya başlamaması ve bu bilimlerin henüz temel halde olması Mezopotamya kültürü hakkında bilgi edinmemizi güç hale getirmiştir.

Yazının kullanılmaya başlaması öncesi dönemi anlatımda ortak kültür veya çanak çömlek yapım teknikleri gibi belirleyici unsurlar kullanabiliriz(Köroğlu. 2013: 42). Evcil hayvan ve çeşitli tarımsal kalıntıların bulunduğu bu dönemleri biz; "Hassuna ve Samarra, Halaf Dönemi, Obeyd Dönemi" olarak temelde üçe ayırmayı tercih ederiz. Bu dönemde Neolitik devrimle birlikte değişen ihtiyaçlar ve yaşam koşulları insanların besin zincirlerini değiştirmelerine sebep olmuştur. Bu dönemlerde yine ilk saray kalıntıları, bizim konumuz açısından daha önemli olan ilk tapınak kalıntıları gibi unsurlarla karşılaşmaktayız(Köroğlu. 2013: 42). Bütün bu bulgulara rağmen bizi en zorlayan dönemle karşı karşıyayız, çünkü yazının kullanılmaması dini inanç gibi bir konu da bilgi edinmemizi oldukça güç hale getirmektedir.

1. MEZOPOTAMYA'DA ERKEN DÖNEM TANRI ANLAYIŞI

Temel tanrı anlayışı boğa başı ve tanrıça adını verdiğimiz küçük simgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Halaf ve Ubeyd dönemlerinde çömlekçiliğin gelişmeye başlamasıyla geometrik desenlerin bu dönemde görülmeye başlaması bizi bu toplumlar hakkında soyutu daha iyi anlatmaya başladıkları düşüncesine itebilir mi? Soruya kesin cevaplar vermemiz oldukça güç. Tanrı anlayışı olarak karşımıza çıkan temel unsurlar basit heykelcikler olarak gördüğümüz verimlilik sembolleridir. Tarıma yeni başlayan, hayvanları yeni evcilleştirmiş bir toplumda verimlilik sembollerinin görülmesini elbette fazla yadırgamamız gerekir burada yaşanan temel sorun detayların öğrenilmesi ile ilgilidir. Dini sistemleri nasıldı, tanrı anlayışında daha soyut ve anlatımı daha karışık bir yolu var mıydı? Bu sistemin temel unsurları ve anlatımı acaba nelerdi?

Yazının kullanılmamış olması büyük dezavantaj ve bu dönem hakkında bilgilerimizi oldukça sınırlandıran temel unsur. Bizim dönem hakkında yapacağımız en genel değerlendirme ise elbette elimizde hiç olmazsa bir kaynak olarak bulunan temel heykelcikler ve yorumlamalardır.

Bilgilerin oldukça kısıtlı olmasına rağmen Mezopotamya'da tanrı anlayışının doğuşu olarak bu zaman dilimini seçme sebebimiz özellikle kendisinden sonra gelecek olan Sumer kültürüne önemli aktarımlar yapmış olduğundan kaynaklanmaktadır. Sistemin detaylarını bilme imkânımız olmamasına rağmen temel anlatının niteliği bizi bu konu ile Campbell şu sözleri ile dile getirmiştir;

"Gerçekten Halafli boğa ve tanrıça, kumru, çift ağızlı balta simgelerinin İştâr ve Tammuz, Venüs ve Adonis, İsis ve Osiris'in ve Meryem ve İsa'nın adlarıyla ilgili çok etkili mitolojilerle ilişkilendirilmiş en eski kanıtlar olduğunu büyük bir doğruluk derecesiyle iddia edebileceğimize inanıyorum (Campbell, 2006: 161)."

Daha gelişmiş ve sistematik bir medeniyetin temellerinin atıldığı dönemde, tarımsal üretimin temel geçim kaynağı olması güneş ve ay ile ilgili unsurların doğanın gün döneminin insanın ölüm ve yaşamına benzetilmesi, kadının doğurganlığı ile tarımın benzerlik konuları ürün bereketliliği hareketi tanrıça figürlerinin ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Bunlara ek olarak tarımın uygulanmasında sabanın bulanması boğanın hem gıda verimliliğine ek olarak gücünden yararlanılarak insanların yapmakta zorlandığı tarım için olmazsa olmaz unsurların üstesinden gelinmesi, insanların düşünce yapısını ve hayatı yorumlama isteklerini derinden etkilemiştir.

Sonraki bölümde daha sistematik ve detaylı karşımıza çıkacak tanrı anlayışının görünen temellerinin bunlar olması bizim için çok önemlidir. İlerleyen zamanlarda bulunacak olan kaynaklar bu temelde fikirlerimizi geliştirebilir, yeni düşünceler içerisine girmemize sebep olabilir hatta bugün oluşturduğumuz bu düşünce sisteminin çökertebilir. Kim bilebilir ki? Mevcut kaynaklar içerisinde yorumumuz neden sonuç düşüncesi içerisinde bizi bu noktada bırakmaktadır.

2. MEZOPOTAMYA'DA TANRI ANLAYIŞININ GELİŞİMİ

2.1. Sumer Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Sumerlilerin Mezopotamya coğrafyasına gelişleri hakkında Geç Obeyd ile Uruk zamanını işaret eden araştırmacılar olmasına (Memiş, 2012: 24) rağmen, yazının henüz kullanılmaya başlamaması bununla birlikte bu zaman dilimindeki kültürel farklılıkların tam olarak ayırt edilememesi bizi böyle bir değerlendirme yapma açısından oldukça zorlamaktadır (Kuhrt, 2013: 28). Dünya üzerinde bilinen hiçbir dil ailesi ile uyuşmayan Sumerli olarak niteleyeceğimiz insanlar mevcut Mezopotamya kültürünü geliştirerek diğer medeniyetler için eşsiz bir kaynak haline getirmişlerdir. Bu eserde dönemler arasında böyle bir ayırma gitme sebebimiz örgütlenmenin artması ile daha sistematik bir hale gelmesi, bununla birlikte dönemin ilerleyen aşamasında yazının bulunması ve Uruk'ta tam olarak Sumer kültürünün aktif olması, tanrı figürünün daha kesin ve net bir hal almaya başlamasını söyleyebiliriz.

Sumer'de sosyal hayatı öğrenmek için başvuru yapacağımız ilginç mekânlardan birisi de mezarlardır. Evlerin alt kısmına ya da şehir dışına gömülen ölümlerin yanına öldükten sonraki hayatta yardımcı olması için değerli eşyaları konulurdu. Bu kalıntılar Sumer toplum yapısı hakkında bilgilerimizin artmasına sebep olmuştur.(Crawford, 2010: 141) Ölümden sonraki yaşamı ise; Işıktan yoksun yaşarlar, toz onların nevalisi, çamuru yiyecek olarak gördükleri ve karanlıkta hayatlarını devam etmek zorunda kaldıkları anlatılmaktadır. Aslında bu söz tanrıların günahların bedelini bu dünyada alacağı düşüncesinin doğmasına sebep olmuş veböylece tanrı korkusu sosyal hayatı etkileyen temel unsur haline dönüşmüştür.

2.2. Sumer Tanrı Anlayışı

Kendisinden sonra gelen birçok topluma öncülük etmiş olan Sumer medeniyeti kurdukları devletin ortadan kalkmasına rağmen arkalarında aynı coğrafyaya göç etmiş farklı uluslar tarafında kullanılacak gelişmiş bir dil bırakmışlardır. Hatta ticaret, savaş ve göçler sayesinde Sumer medeniyetine ait farklı unsurlar civar coğrafyalara yayılmış birçok medeniyetin kültürlerine doğrudan etki etmiştir.

Sumerlilerin din alanındaki faaliyetleri de buna örnek gösterilebilir. Sumer devleti yıkılmasına rağmen dini metinler Sumerce okunmaya devam etmiş, hatta tapınaklarda Sumer kültürüne göre ibadet edilmesi vazgeçilmez bir unsur olarak görülmüştür. Bu yüzden Mezopotamya coğrafyasında Sumer kültür temelleri çok önemlidir. Bu kültür temellerine ilk önce Sumer’de tanrı anlayışının nasıl olduğunu, Sumer halkının tanrıları düşünürken hangi unsurlardan yararlandıklarına ve tanrıların anlamlandırma süreçlerinin nasıl gerçekleştiğini belirlemekle başlayabiliriz.

Sumer tanrı anlayışını gösteren temel unsurları şöyle sıralayabiliriz:

1. Mezopotamya halklarında soyut ve insani özelliklerden arınmış (ya da antropomorfik olmayan) bir tanrı fikri yoktur(Demirci, 2017: 17). İlk insan kayıtları ortaya çıkışında daha çok sihirsiz özellik gösteren din olgusu gittikçe bunun yerini almaya başlayan bir dinsel oluşum içine sokmuştur. Bunun en büyük sebebi tabii ki de insanın üretim (tarım) yapmaya başlamasıdır. Doğa da asalak bir şekilde yaşayan insan sihir yoluyla doğayı etkileyerek isteklerinin gerçek olmasını sağladığını düşünmüş böylece doğanın içinde var olabileceği çıkarımında bulunmuştur. Fakat tarımın başlamasıyla birlikte bu unsur yerini dinsel ve daha sistematik düşünceye bırakmıştır. Bunu en önemli sebebi artık doğada asalak yaşamak yerine üretici konumuna ulaşan insanın düşünce yapısının değişmesidir. İlk tarımcı insanlar doğanın içinde döngüyü tamamlayan unsur olmaktan daha çok bu döngüyü etkileyen ve değiştirebilen unsurlar olarak kendilerini görmeye başlamışlardır.

2. Tanrıların esas ve kalıcı mekânı uhrevi bir âlemde bulunur. Bununla birlikte, tanrılar zaman zaman bu dünya dâhil pek çok yerde görülebilir (Demirci, 2017: 17).

Antik Yunanda olduğu gibi bir dağ motifinin olmasından kesin sözlerle bahsedemeyiz. Sumer ülkesinin düzlük bir bölge olması Sumerlilerin hayalindeki dağ imgesine hayretle ve merakla yaklaşmalarına sebep olmuştur. Fakat bunun olması herhangi bir dağı tanrıların ikametgâh olarak kullandığı anlamına gelmemektedir.

Sumer kültüründe gökyüzü önemli bir bölgeydi. Özellikle yıldızlar tanrılar ile yakından ilişkilendirilmiş, Ziggurat adı verilen tapınaklarla birlikte tanrılarına yakın olabilecekleri düşünülmüştür. Ziggurata çıkmak adeta göğün merdivenlerini tırmanmak olarak görülmüştür.

3. Birinci maddede tanrıların insanlardan çokta farklı olarak düşünülmediğinden bahsetmiştik. Tanrılar ile insanlar arasında temel fark ölümsüzlük düşüncesidir. Tanrılar kendilerinden bir parça olarak insanı yaratırken ölümsüzlük unsurunu kendilerine ayırmışlardır. Buna rağmen bazı tanrılar öldürebilir güçleri çalınabilir veya etkisiz hale getirilebilirdi.

4. Aynı tanrı bazen önem kazanır, bazen önem kaybeder. Bu durum çoğunlukla kazanan tanrının egemenliğini içeren siyasal kavgalardan kaynaklanır (Demirci, 2017: 19). Enki’ye ait kent Eridu şehridir, Nanna Ur kenti, İnana Akad, UtuLarsa ve Sippar, gibi tanrıları

örnek gösterebiliriz. Burada bahsettiğimiz gibi her tanrının hâkim olduğu bir kent vardı ve Sumer kent devletleri şeklinde örgütlendiği için bu kentler içinde rekabet olmaktadır. Bu rekabet sonucunda üstün gelen kentin tanrısı siyasi yapısıyla birlikte Sumer panteonunda ön saflara geçmekteydi. Bunun en büyük örneklerden birisi olarak Asur'u göreceğiz. Akad devleti döneminde Şamaş, İstar ve Nergal önem kazanmıştır. Bu bağlamda birbirleriyle dostluk ilişkisi kuran kentlerin tanrıları savaşta ve barışta ortak hareket etmeye başlamıştır.

5. Sumer öncesi Mezopotamya tanrıları, zamanla Sumer tanrıları içinde erimiş ve prehistorik dönemlere uzanan inançlar Sumerlileşmiştir (Demirci, 2017: 19).

Bu bilgiye örnek olarak yeni yıl kutlamalarını olarak gösterebiliriz. Yer altına inen tanrıça İnanna buradan kurtulabilmesi için yerine başka birisini geçirmek zorundadır. Güneş tanrısı Utu vasıtasıyla yeryüzünde kendi yerine geçecek birisini aramaya başlar, yanında yer altı dünyasının korkulan cinleri de kendisine eşlik etmektedir. Birçok kişinin yanına giden İnanna bir türlü kendi yerine geçecek olan kişiyi seçemez son olarak kocası Dumuzi'yi rahatlık ve zevk içinde görünce sinirlenir ve kendi yerine geçmesi için onun yakalanmasını emreder. Dumuzi'nin kızkardeşi Geştinanna abisinin bu durumundan büyük üzüntü duyar ve tanrılar meclisine giderek kardeşi yerine yarıyıl yeraltında kendisinin bırakılması konusunda yakarır (Çığ, 2013: 92). Bu hareketinden pişman olan İnanna'da bu duruma razı olur ve Dumuzi baharın gelmesiyle yeryüzüne çıkar, bütün dünya tekrardan bereketli hale gelir. Onun yer altında kaldığı zaman ise dünya adeta ölüm uykusuna yatmaktadır.

Bu inanç çok uzun yıllar öncesine dayanmaktadır. Tarımın ilk başlamasıyla birlikte dünyanın neden kış ve yaz döngüsü içinde olduğunu idrak edemeyen neolitik insan bitkilerin yeraltında saklandığını (bitki tanrısı ya da ekin tanrısı) baharın gelişyle birlikte tekrar doğduğunu düşünmekteydi. Bu eski inancın kalıntısı bugün karşımıza Sumer yeni yıl şenlikleri olarak çıkmaktadır. Dumuzi ve İnanna'nın her yıl birleşmesini Sumerliler coşku ile kutlamaktadır.

6. Bazı Sumer tanrı anlayışındaki unsurlarda Sumer öncesi Neolitik dönemden kalma totemik unsurlarla karşılaşabiliriz.

Yukarıda daha önce bahsettiğimiz unsurlardan birisi tanrıların yıldızlar ile ilişkilendirilmesidir (Örn. İnanna Venüs). Nippur'un güneş tanrısı Adar'ın sembolü domuzdu. Marduk boğa, fırtına tanrısı Zu kuş formundadır (Demirci, 2017: 21). Bu ve çok sayıda hayvan formunda olan tanrıdan söz edebiliriz aynı zamanda tanrıların simgesi olarak yansıtılan olmazsa olmaz bir totemden de bahsedebiliriz.

7. Cansız nesnelere de tanrı olabilmektedir. Tanrıların bir şekilde temasından dolayı çeşitli sıradan nesnelere tanrısal bir özellik kazanabilmektedir. Bu değişim sonrası en az tanrıların kendisi kadar saygı görmektedirler. Tanrılara sunulan yiyecek ve kıyafetlerde de aynı işlem uygulanmış tanrısal bir nitelik kazanmaları sağlanmıştır. Böylelikle insan ile tanrı arasındaki aktarım gerçekleştiğini düşünmüşlerdir.

8. Evrenin ve diğer tanrıların ortaya çıkışında büyük tanrılar olduğu gibi onların altında küçük tanrılarda bulunmaktaydı ve tanrılar arasında da göze çarpan bir hiyerarşiden de bahsedebiliriz. Enlil, Enki gibi şehri koruyan büyük tanrıların yanında insanların kişisel tanrıları da bulunmaktadır ve bu tanrılar karşıda da insanlar saygıda kusur etmezlerdi. Bunların yanında her mesleğin de, meslek için önemli aletlerin de koruyucu bir tanrısı

olduğuna inanılırdı. Hatta daha detaylı olarak incelersek çeşitli hastalıkların ortaya çıkışında ve bu hastalıkların tedavisinde çeşitli organlarında birer iyileştirici tanrısını görebiliriz.

9. İnsanların ölümlü olarak düşünülmesi ve birçok belanın tanrılar veya ruhlar tarafından gönderildiğini düşünmeleri Sumer insanların tanrılara karşı uyguladıkları ibadet ve saygıda kusur yapmama gibi bir düşüncelerinin oluşmasına sebep olmuştur. Sumer dini düşüncesinde kesin bir cennet veya cehennem kavramının olmayışı ölümler diyarının canlılığını yitirmiş bir krallık gibi düşünmeleri genellikle bu dönem insanların tanrılara karşı veya birbirlerine karşı yaptıkları suçlarının cezasını yaşamları aşamasında ödedikleri düşüncesinin doğmasına yol açmıştır. İnsanın ölümlü karakteri ve dönemin zorlu koşulları tanrılara karşı insanların ağır bir sorumluluk taşıması anlamına geliyordu. Aynı zamanda tanrıların sözlerine uyan ve onların isteklerine saygı gösteren insanlar bu dünyada güzel bir yaşam bahşedilmesi düşüncesine sahiptirler.

10. Sumer ve Mezopotamya tanrıları birbirleriyle akrabalık ilişkisi içerisinde bulunmaktadır. Sumer tanrıları aynı insanlar gibi bir aileye sahiptir ve birbirleriyle sürekli bağlantı içerisindeyler. Yoktan var olma gibi bir düşüncenin henüz gelişmemesinden dolayı tanrıların ortaya çıkışını yine tanrıların faaliyetleri olarak değerlendirmişlerdir. Her ne kadar tam anlamıyla bir kozmogoni keşfinin olmadığını görsek bile (Eliade, 2012: 79) Sumer mitleri arasında yaratılışın nasıl değerlendirildiği ile ilgili önemli bilgilerle karşılaşmaktayız.

11. Tanrıların başından geçen birçok mitsel olay politik zemini olan tarihsel koşulların retoriğidir (Demirci, 2017: 23). Bu koşulların ortaya çıkmasında hali hazırda zaten siyasi yapının etkinliği kesinlikle yadsınamaz. Sumer döneminde tanrı anlayışın gelişimi ve daha sonrasında yayılışında etkili olan unsurları düşündüğümüzde Mezopotamya içerisinde yaşanan siyasi olayların etkisinin fazlaca olduğundan söz edebiliriz.

12. Temelde Sumer inançlarını düzenleyen üç okul (Demirci, 2007: 24) olmasına rağmen Sumer tanrı anlayışında başka toplum, kabile veya şehirlerin (kendilerinden olmayan herhangi bir topluluğun) tanrısı da kutsal sayılmıştır. Bunun en önemli sebebi çok tanrılı bir inanç sisteminde farklı tanrıları kabul etme ve o tanrının kültürün içinde kendisine kolay yer bulabilmesi düşüncesi vardır. Bu yüzden ele geçirilen veya etkileşime girilen toplumun tanrıları da Sumer panteonunda önemli bir yer tutabilmektedir. Bu tamamen o kültürün tanrısal niteliğine bağlı olarak değişmektedir.

13. Son olarak bahsedeceğimiz konu kralların gösterdikleri olağanüstü nitelikler sayesinde tanrısal ya da yarı tanrısal bir nitelik kazanmalarınıdır. Mezopotamya hükümdarlarının Mısır krallarından farklı olarak tam bir tanrısallık kazanmaları ile ilgili bilgilere çok az rastlamaktayız. Sumer rahipleri krallığı tufan öncesi ve tufan sonrası olarak iki ana bölüme ayırmışlardır ve bize bir krallar listesi sunmuşlardır. Sumer kralı, tanrının düzeni sağlamak için dünyaya gönderdiği kutsal bir kişilik olmasına rağmen asla bir Enki ya da Enlil gibi görülmemiştir. Krallar kara kafalılarının çobanıdır ve tanrıların rahat etmesi için kurulan düzenin koruyucularıdır. Bu bakımdan tanrılara karşısorumludurlar ibadetleri ve tapınmaları eksiksiz bir şekilde yerine getirmelidirler, tanrısal niteliklere olabildiğince sahip çıkmalıdırlar.

SONUÇ

Mezopotamya her anlamda zorlu bir coğrafyadır ama bunun yanında, her ne kadar içinde zorluklar barındırsa bile kültürümüzün temellerinin atıldığı yegâne bölge olması açısından sosyal bilimcilerin temel başvuru noktasını oluşturmaktadır. Siyasi ve kültürel örgütlenme, insanı ilişkilerde kurallar, ekonomi ve birçok unsurun ortaya çıkışında hatta bugün bu unsurların kullanımında, başka bir deyişle temel kuralların oluşmasında, Mezopotamya insanının çabası yadsınamaz. İşte böyle bir süreçte din ve kültür alanında da son derece dikkate değer katkılar olmasından bahsedebiliriz. Tanrı anlayışının bölge de ortaya çıkışından başlayarak daha ilk başlarda yer alan göksel tanrının nasıl evrimleştiğini, daha insana benzer olduğunu ve siyasi örgütlenmenin güç kazanarak Mezopotamya'da her şeye şekil vermesi ile birlikte Marduk ve Asur gibi tanrıların nasıl diğerlerine üstün geldiğini anlatmaya çalıştım. Bu anlatım elbette kolay olmadı. Mevcut bilgilerin azlığı elimizde bulunan bilgilerin ise zarar görmüş olması bunlara ek olarak eski zamanlara gidildikçe yazının kullanılmasının azalması hatta daha ortaya çıkmamış olması bilgilerimizin tahmin noktasına gelmesine yol açmıştır. Son zamanlarda görülmeye başlayan yeni keşifler bölge hakkında daha sağlıklı bilgi sağlayacağını umut etmekteyim. Kültürün en önemli dönüm noktası olan Aşağı Mezopotamya'da başlayan tarım yazının kullanılmasını da beraberinde getirmiş birçok bilginin bize kadar kalmasını sağlamıştır. Ama unutulmamalıdır ki kültürün oluşması için uzun bir süreç gerekmektedir. Mezopotamya'nın yazı öncesinde de bu gelişmeye temel olacak bir kültürü vardır. Kuzey Mezopotamya'da keşfedilen gün geçtikçe de yeni bilgilere ulaştığımız Göbekli Tepe örneği nasıl bir kültürel temelle karşı karşıya olduğumuzun kanıtı niteliğindedir.

Göbekli Tepe bir tapınak merkezi olarak karşımıza çıkan şehir veya ev kalıntısının olmadığı uzun zaman öncesi olarak tarihlendirilen sayılı alanlardan birisidir. Yaz ve kış dönümü ayınlarının yapıldığı tahmin edilen çağın insanları tarafından büyük bir istekle inşa edilen bu alan doğa kültürü hakkında bilgiler vermektedir. Bu tapınaktan yüzyıllar sonra Sumer tanrıların hayvan simgelerinin olması bir tesadüf olabilir mi yoksa aynı geleneğin bir başka yansımasıdır. Bugün hala birçok dini inanç içerisinde hayvanların önemli bir figür olmasından rahatlıkla söyleyebiliriz. Bütün bu unsurların temel noktası insanların ortak düşünüş ve yorumlama özelliğinden kaynaklanmış olabilir mi?

Bütün bu unsurları dikkate alarak dünyanın çeşitli yerlerinde farklılık ve aynılıkları ile dini inanç ve düşünceleri aynı zamanda tanrı anlayışlarını daha iyi açıklanabileceği, modern dünyanın baskısı altında ezilen ve kendine çıkış yolu arayan insanların birçok kültürle tanışarak bunların temelinde neler olabileceğini daha sağlıklı görerek yorum yapabileceğini düşünmekteyim.

KAYNAKÇA

- AMSTRONG, K. (2008). Tanrı'nın Tarihi, Ankara: AYRAÇ.
- BAHAR, H. (2014). Eskiçağ Uygarlıkları, Konya: KÖMEN.
- BATUK, C. (2003). Tarihin Sonunu Beklemek, İstanbul: İz.
- BAUER, S. (2013). Antik Dünya, İstanbul: Alfa.
- BAYAT, F. (2007). Mitolojiye Giriş, Ankara: Ötüken.
- BERLIN, I. (2008). Kirpi ile Tilki, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BETTANY, G.K. (2005). Dünya Dinleri Ansiklopedisi, İstanbul: Say.
- BINGHAM, J. CHANDLER, F. CHISHOLM, J. HARVEY, L. REID, S.& TAPLIN S. (2014).Antik Dünya Ansiklopedisi, Ankara: TÜBİTAK.
- BLACK, J. (2003). Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü, İstanbul: Aram.
- BONNEFOY, Y. (2014). Mitolojiler Sözlüğü I – II, Ankara: Dost.
- BOTTERO, J. (2005). Eski Yakındoğu, Ankara: Dost.
- BOTTERO, J. (2013). Evvel Zaman İçinde Mezopotamya, İstanbul: YKY.
- BOTTERO, J. (2006). Gilgamiş Destanı, İstanbul: YKY.
- BOTTERO, J. (2015). İnancın En Güzel Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- BOTTERO, J. (2012). Kültürümüzün Şafağı Babil, İstanbul: YKY.
- BOTTERO, J. (2012). Mezopotamya, Ankara: Dost.
- BOTTERO, J. (2001). Religion in Ancient Mesopotamia, London: TheUniversity of Chicago Press.
- BOTTERO, J. (2010). Tarihte Tanrı Fikrinin Doğuşu, İstanbul: Kırmızı.
- BOTTERO, J. Kramer, S. (2017).Mezopotamya Mitolojisi,İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- BEUHL, L. (2006).İlkel Toplumda Mistik Deneyim ve Simgeler, Ankara: DOĞUBATI.
- CAMPBELL, J. (2006). Batı Mitolojisi,Ankara: İmge.
- CAMPBELL, J. (2006). İlkel Mitoloji, Ankara: İmge.
- CHILDE, G. (2010).Doğu'nun Prehistoryası, Ankara: TTK.
- CHILDE, G. (2006). Tarihte Neler Oldu, İstanbul: Kırmızı.
- COLLINS, A. (2016).Göbekli Tepe, İstanbul: Alfa.
- CRAWFORD, H. (2010). Sümer ve Sümerler, Ankara: Arkadaş.
- ÇİĞ, M. (2000). İbrahim Peygamber, İstanbul: Kaynak.
- ÇİĞ, M. (2013).Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni, İstanbul: Kaynak.
- DEMİRCİ, K. (2017).Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş, İstanbul: Ayışığı.

- ELIADE, M. (2015). Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, İstanbul: Kabalıcı.
- ELIADE, M. (2009). Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I – II, İstanbul: Kabalıcı.
- ELIADE, M. (2009). Dinler Tarihine Giriş, İstanbul: Kabalıcı.
- FEUERBACH, L. (2012). Tanrıların Doğuşu, İstanbul: Say.
- FRIEDEL, E. (2006). Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi, Ankara: Dost.
- FRAZER, G. (2004). Altın Dal I – II , İstanbul: YKY.
- FRAZER, G. (2014). İnsan, Tanrı, Ölümsüzlük, İstanbul: Altın Bilek.
- GASTER, T. (2000). Eski Yakındoğu'da Ritüel, Mit ve Drama, İstanbul: Kabalıcı.
- GEORGES, R. (1992). Ancient Iraq, London: PenquinBooks.
- GÖKÇEK, G. (2015). Asurlular, Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- GÜNALTAY, Ş. (1950). Yakın Şark I – II – II, Ankara: TTK.
- HEIDEL, A. (2000). EnumaEliş Babil Yaratılış Destanı, Ankara: Ayraç.
- HOOKE, S.H. (2002). Ortadoğu Mitolojisi, Ankara: İmge.
- HUOT, J. (2000). Kentlerin Doğuşu, Ankara: İmge.
- JACOBSEN, T. (1976). The Treasures of Darkness, London: Yale University Press.
- KINAL, F. (1965). “ İnanna'nın Cehenneme İnişi Efsanesi “ Tarih Araştırmaları Dergisi III/4-5, S1-21
- KÖROĞLU, K. (2013). Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul: İletişim.
- KRAMER, S. (2002). Sümerler, İstanbul: Kabalıcı.
- KRAMER, S. (2002). Sümer Mitolojisi, İstanbul: Kabalıcı.
- KRAMER, S. (2002). Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki, İstanbul: Kabalıcı.
- KRAMER, S. (2002). Tarih Sümer'de Başlar, İstanbul: Kabalıcı.
- KUHRT, A. (2009). Eskiçağ'da Yakındoğu I – II, İstanbul: İş Bankası.
- KÜÇÜK, A. TÜMER, G. KÜÇÜK, M. (2015). Dinler Tarihi, Ankara: Berikan.
- KOLLEKTİF (2006). NTV MİTOLOJİ, İstanbul: NTV.
- LEWIS, C. (2011). “ Warrior, Lover, Queen, Mother: The Goddess İstar and Her Relationship with Humanity “ College of Arts and Law University of Birmingham, Birmingham.
- LUCKERT, K. (2016). Göbekli Tepe, İstanbul: Alfa.
- MEMİŞ, E. (2012). Eskiçağ'da Mezopotamya; Bursa: Ekin.
- MCEVEDY, C. (2010). İlkçağ Tarih Atlası, İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- MCNEILL, W. (2013). Dünya Tarihi, Ankara: İmge.
- OATES, J. (2004). Babil, Ankara: Arkadaş.
- ÖTKER, Ö. (2006) “Sumerliler'in Dini İnanç ve Adetleri”, Gazi Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara: Yüksek Lisans Tezi.

POUPARD, P. (2005).Dinler, Ankara: Dost.

RAWI – GEORGE, A.R (2015). “ Sedir Ormanı’na Dönüş “ Bilim ve Gelecek, Kasım Sayfa 11-15.

ROSENBERG, D. (2006). Dünya Mitolojisi,İstanbul: İmge.

SALVINI-ANDRE, B. (2006).Babil, Ankara: Arkadaş.

SCHIMEL, A. (1955). Dinler Tarihine Giriş, Ankara: Güven Matbaa.

SCHMOKEL, H. (1962). “Sumer Dini” Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 19, Sayı 1

ŞENEL, A. (2014). İnsanlık Tarihi, Ankara: İmge.

UNCU, E. (2013). “Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü”, HistoryStudies, Cilt 5.

WILKINSON, P. (2014).Efsaneler ve Mitler, İstanbul: Alfa.

.